

**ТИЛ, АДАБИЁТ, ТАРЖИМА, АДАБИЙ
ТАНҚИДЧИЛИК: ЗАМОНАВИЙ
ЁНДАШУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР**

халқаро илмий-амалий анжуман материаллари

ТЎПЛАМИ

2022 йил 15 апрель

Бухоро

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги
Бухоро давлат университети

**ТИЛ, АДАБИЁТ, ТАРЖИМА, АДАБИЙ
ТАНҚИДЧИЛИК: ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР
ВА ИСТИҚБОЛЛАР**

**мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман
материаллари**

ТЎПЛАМИ

Бухоро - 2022

«Тил, адабиёт, таржима, адабий танқидчилик: замонавий ёндашувлар ва истиқболлар» халқаро илмий-амалий анжумани материаллари. Бухоро – 2022. - 396 бет

Бухоро давлат университетида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 7 мартдаги 101-ф-сонли фармойиши билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда халқаро ва республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник тадбирлар режасида белгиланган тадбирларнинг бажарилиши мақсадида 2022 йил 15 апрел куни **“Тил, адабиёт, таржима, адабий танқидчилик: замонавий ёндашувлар ва истиқболлар”** мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжумани бўлиб ўтади.

Масъул муҳаррир:

Менглиев Баҳтиёр Ражабович – филология фанлари доктори, профессор

Таҳрир хайъати:

Н.Б. Атабоев, О.М.Файзуллаев, М.Б. Аҳмедова, З.Р. Собирова, Л.Ж. Жалилова

Тақризчилар:

Жўраева Малоҳат Муҳаммадовна – филология фанлари доктори,
профессор

Қаршибаева Улжан Давировна - филология фанлари доктори, профессор

Мақолаларни тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Инглиз адабиётшунослиги кафедраси доценти, ф.ф.ф.д. М.Б.Аҳмедова

Ушбу тўпламда жамланган мақолалар хорижий тилларни ўқитишнинг замонавий ёндашувлари ва истиқболлари, корпус лингвистикаси масалалари, медиалингвистика ва лингвистик тадқиқотлар, қиёсий адабиётшуносликнинг долзарб муаммолари, Ўзбекистонда таржима мактаби яратиш ва уни ривожлантиришда инновацион ғоя ва технологияларни қўллаш масалалари доирасида мутахассисларнинг тажриба ва фикр алмашинувини таъминлашга хизмат қилади.

TARJIMA QILISHDA BA'ZI YONDASHUVLAR

Bozorova **Rufina** Sharopovna

Bux.DU o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjima san'ati va tarjima qilishdagi ba'zi yondashuvlar haqida fikr yuritiladi. Ma'lum asarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish yo'llari to'g'risida ba'zi olimlarning qarashlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: tarjima san'ati, original asar, muloqot, tarjimon, badiiy tarjima, mazmun, mohiyat, muallif.

Ma'lumki, til insoniyatning eng muhim muloqot vositasidir. Til yordamida kishilar o'zaro fikr almashishadi va bir-birlarini tushunishadi. Til orqali aloqa qilish, ya'ni muloqot ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: og'zaki va yozma shaklda. Agar muloqot qilayotganlar barchasi bir tilda so'zlashsa, muloqot bevosita amalga oshadi, ammo kishilar har xil tilda muloqot qilishsa, bevosita muloqotning imkoni bo'lmaydi. Bu holatda tarjima yordamga keladi. Ko'pchilik tadqiqotchilar bir tilda ifodalangan fikrlarni boshqa tilda ifodalashni aniqlashgan. Demak, tarjima insonlar o'z fikrlarini turli tillarda ifodalashlarida eng muhim yordamchi vosita bo'lib hisoblanadi. Tarjima turli xalqlar o'rtasida fikr almashishda katta rol o'ynaydi va jahon madaniyati durdonalarini tarqatishga xizmat qiladi. A.S.Pushkin tarjimonlarni "Sivilisatsiyaning xat tashuvchi tulporlari" deb bejizga aytmagan. Tarjima qadimgi zamonlardan buyon mavjud bo'lgan. Ikki xalq qo'shnichilikda yashasa, ular o'zaro jang qilishadi, yoki savdo-sotiq qilishadi. Har ikkala holatda ham har ikkala xalqni tilini biluvchi va biror fikrni bir tildan boshqa tilga tarjima qila oluvchi tilmochlarga ehtiyoj tug'iladi. Tarjima – nima? Bir qarashda juda oddiy. To'g'ri gaplar tuzish orqali boshqa tildagi fikrni bayon qilish kerak. Ammo diniy maktab o'quvchisi haqida bir hajviya bor. U lotin tilidan " Spiritus quedem promptus est, caro autem infirma". "Ruh tetik, tana esa bemajol" ma'nosini beruvchi hikmatli iboralardan birini u quyidagicha tarjima qilgan: "Spirt yaxshi, go'sht esa aynigan". Bu tarjima shunisi bilan to'g'riki, har bir so'zni shunday tarjima qilish mumkin, ammo gapning asl ma'nosini bermaydi. Demak, gapni tarjima qilishda uni qanday holatda va nima maqsadda aytilgani yoki yozilganini tushunish

kerak. Tarjima asl nusxaga soʻzma-soʻz toʻgʻri kelishi shart emas. Eng muhimi oʻsha tarjima qilinayotgan asar uni oʻqiyotgan oʻquvchiga tushunarli boʻlishidir. Buyuk nemis tilshunosi Vilhelm von Humboldt yozganidek: “Har qanday tarjima menga yechib boʻlmaydigan masalani hal qilishda toʻliq urinishday tuyuladi. Shunga koʻra har bir tarjimon oʻz ona tilining jozibasini hisobiga originalning maʼnosini boyitishi yoki original hisobiga oʻz ona tilining oʻziga xosligini saqlab qolishi kerak. Uning qarashlarini koʻp olimlar ilgari suradi. Ularning xulosalari boʻyicha biz ekvivalent deb hisoblaydigan soʻz aslida turli til vakillarida turlicha taassurot uygʻotadi. Masalan, har bir tilda “uy”, “xonadon” maʼnosini beruvchi soʻz bor. Ammo uning tashqi koʻrinishi va ichki jihozlanishi rus, oʻzbek, ingliz, nemis yoki yaponlarda butunlay farq qiladi[1]. Til tizimida soʻzlar turlicha yasaladi: ular oʻzakdan turli maʼnolarda hosil boʻlishi turli grammatik xususiyatga yaʼni oʻz sinonimlariga ega boʻlishi mumkin. Shuning uchun boshqa tilda maʼnosi boʻlgan soʻzni ham aniq yetkazishni imkoni yoʻq. Farq faqatgina soʻzda emas, balki har bir til grammatikasining qurilishi turlicha boʻladi. Oʻzbek va rus tillarida zamon shakllari uchta boʻlsa, nemis tilida ular soni beshta, ingliz tilida esa ular oʻn oltitani tashkil etadi. Gaplardagi soʻz tartibi ham turli tillarda turlicha boʻladi. Masalan, nemis va ingliz tillarida soʻz tartibi qatʼiy, yaʼni darak gapda kesim doimo ikkinchi oʻrinda turadi. Oʻzbek tilida esa kesim hammavaqt gapning oxirida qoʻllaniladi. “Kutubxonada ishlayaptilar” gapini nemis tiliga tarjima qilsak “Die Studenten arbeiten in der Bibliothek” boʻladi. Ammo uni soʻzma-soʻz tarjima qilsak oʻzbek tilidagi soʻz tartibi buziladi, yaʼni “Talabalar ishlayaptilar kutubxonada” shaklida boʻladi. Demak, har bir gapni bir tildan boshqa tilga tarjima qilganda tarjimon har bir tilning grammatik qoidasini puxta oʻrgangan boʻlishi kerak. Tillar dunyoni turlicha “koʻradi”, shu tilda soʻzlashuvchilarning ongini turlicha shakllantiradi. Shunday ekan dunyoni koʻrishni tarjima qilish mumkinmi? Xoʻsh amaliyotga murojaat qilsak. Bir sheʼrning oʻnlab tarjimasi bor. Biror matnni nemis yoki ingliz tilidan oʻzbek tiliga tarjima qiladigan boʻlsak original matndagi baʼzi maʼnolar yoʻqolishi tabiiy hol. Lekin shunday holatlar ham boʻladiki, originaldan chekinish tarjimonga xalal bermaydi. Bunday tarjima teng qiymatli yaʼni teng maʼnoli deyiladi. Deylik maishiy hayotda vaqt, manzil, narx-navo va hokazolarni soʻrash yoki uchrashuv tayinlashda ikkita muloqot qilayotgan turli tilda soʻzlashuvchi inson bir-birini tushunsa yetarli. Texnik tarjimada ham shu narsani kuzatishimiz mumkin. Masalan, televizor instruksiyasini tarjima qilayotgan tarjimon oʻzbekcha matnning oʻquvchisi qaysi tugmani bossa, original matnning oʻquvchisi ham shu tugmani bosishi kerakligini taʼminlashi kerak, boshqa mayda detallarga, yaʼni badiiylikka eʼtibor berilmasa ham boʻladi. Rasmiy va siyosiy hujjatlarni tarjima qilishga qoʻyiladigan talablar esa juda muhim va aniq boʻlishi kerak. Ammo bunda standart ifodalarning koʻpligi, ularning har xil tillarda deyarli bir xilligi turli tushunmovchiliklarga chek qoʻyadi. Falsafiy, diniy va ayniqsa badiiy matnlarni tarjima qilish juda qiyin. Ulardagi har bir soʻz juda koʻp maʼnoga ega boʻladiki, tarjimon maʼlum matnni tarjima qilish jarayonida uni qaytadan yaratadi[2]. Badiiy tarjimaga koʻpgina qarama-qarshi talablar yuzaga keladi. Ularni amerikalik filolog T.Seyvori “Tarjima sanʼati” kitobida jamlagan: A.Tarjima original soʻzining aynan maʼnosini berishi kerak; B. Tarjima originalning fikrini berishi kerak; A. Tarjima tarjimadek oʻqilishi kerak; B. Tarjima originaldek oʻqilishi kerak (yaʼni oʻquvchida uning oldida turgan asar tarjimadek tuyulmasligi kerak); A.Tarjima originalning (stilini) uslubini aks ettirishi kerak; B.Tarjima tarjimon uslubini aks ettirishi kerak; A.Tarjimon originalga biror nima qoʻshish yoki kamaytirishga haqli emas; B.Tarjimon originalga biror nima qoʻshish yoki kamaytirishga haqli; A.Sheʼrlarni nasrda tarjima qilish kerak; B.Sheʼrlar sheʼr shaklida tarjima qilinishi kerak. Koʻrib turganimizdek fikrlar har xil. Baʼzilar ona tili ruhiga mos kelishini muhim deb hisoblasa, boshqalar oʻquvchini boshqa tilning fikrlashi, madaniyatini qabul qilishni oʻrgatish zarur deb hisoblaydi. B punktida berilgan talablarni bajarish erkin tarjimaga olib kelsa, A punktida berilgan talablar soʻzma-soʻz tarjimaga olib keladi. Ammo tarjima oʻquvchiga xuddi originaldek taassurot qoldirishi uchun B punktida berilgan talablarga amal qilish oʻsha tarjima qilinayotgan asar oʻquvchida katta qiziqish uygʻotishi, undagi badiiy toʻqima, aforizmlar, maqollarning aynan tarjimasini emas, balki ularning ekvivalentini keltirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, nemis tilidagi “Übung macht den Meister” maqolini oʻzbek tiliga soʻzma-soʻz tarjima qilsak “Mashq

usta qiladi” degan ma’no anglashiladi. Ammo badiiy asarda uning “Takrorlash bilimning onasi” shaklidagi ekvivalentini bersak o‘zbek o‘quvchisiga tushunarli bo‘ladi. So‘zma-so‘z tarjimada esa ma’no mutanosibligi yo‘qoladi. Tarjimon tarjima qilayotgan asari badiiy jihatdan mukammal bo‘lishi uchun unga badiiy sayqal berishi, ya’ni qo‘shimchalar kiritishi yoki ba’zi fikrlarni qoldirib ketishi ham mumkin. Masalan Shekspir asarlari tarjimoni tragediya haqidagi tasavvurlari o‘zining tasavvurlariga (Shekspirning tasavvurlariga emas) mos kelishiga harakat qilgan. Shu tasavvurlarni ko‘zlab u she’riy o‘lchamlarni almashtirgan, ba’zi replika yoki butun sahnalarni ham qoldirib ketgan. Katta syujetli o‘zgartirish ham o‘sha paytlarda, ya’ni XVII asrlarda tabiiy hol bo‘lgan. Turli davr va turli madaniyatlarda tarjima haqida u yoki bu tasavvurlar paydo bo‘lgan. Odatda Gomer, Vergiliy, Dante, Shekspir asarlariga yangicha qarash yangi tarjimalar kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Har bir tarjimaga yangicha qarash ularning har xil tarjimalarga olib kelishiga sabab bo‘ladi. She’rlarning tarjimasi – katta va qiyin san’at. Bu borada qator nazariyalar bor. 1. She’rni tarjima qilish imkoni yo‘q. 2. She’rda so‘zni emas, balki o‘sha she’rning ruhini berishi kerak. Mashhur tarjimon M.Loziyskiyning fikricha chet tilidagi she’rni o‘z ona tiliga tarjima qilishda, tarjimon o‘sha tilning barcha qiyin va jonli aloqalarining barcha elementlarini hisobga olgan holda o‘z ona tilida asl nusxada aks ettirilgan qiyin va jonli aloqa zamiridagi emotsional ta’sirini bera olishi kerak. Shu tarzda u o‘z ona tiliga sodiqligi va shoirona o‘ziga xosligini saqlagan holda, uning uslubi, tili, ohangi va ritmini qabul qilib go‘yoki tarjima qilinayotgan asar muallifiga aylanishi kerak. Mashhur adabiy asarning tarjimasi ham xuddi shu tarzda talqin etilishi lozim. Aytishlaricha, tarjima muammolari haqidagi bir konferentsiyada ma’ruzachi o‘z ma’ruzasini quyidagi fikrlar bilan boshlagan: “San’at – muhim muammo. Tarjima san’ati esa juda muhim muammo. Haqiqatdan ham tarjimon oldida turgan mashaqqatning sonsanog‘i yo‘q. Ulardan eng birinchisi – bu originalni tushunish. Agar tarjimon originalning kuchi, xilma-xilligi yoki uyg‘unligini berishni uddalay olmagan bo‘lsa bu uyat emas. Mo‘jizani faqat orzu qilish mumkin, uni talab qilib bo‘lmaydi. Matnni tushunmaslik oqibatida qilingan xato esa tarjimon obro‘sig a jiddiy putur yetkazadi. Tarjimonning ko‘p xatolariga ikkala tilda mavjud bo‘lgan, ammo boshqa-boshqa ma’nolarni anglatadigan so‘zlarning borligi sabab bo‘ladi. Masalan: ingliz tilidagi “paragraph” so‘zi paragraf ma’nosini emas, balki “absats” degan ma’noni beradi. Ko‘plab xatolarning ikkinchi sababi – bu idiomalar, frazeologik birikmalarni tushunmaslik. Ingliz tilidagi “to catch cold” (поймать холод) “sovuqni tutish” emas, balki aralashmoq degan ma’noni beradi. Ba’zi xatolar esa tarjimonning u tarjima qilayotgan asar tilida so‘zlashuvchi xalqning madaniyatini bilmasligi oqibatida kelib chiqadi. Badiiy matnning tarjimasi ham badiiy chiqishi uchun eng avvalo har bir tarjimon o‘z ona tilisida yaxshi yoza olishi kerak. Hatto asar originali tilini bilmasada, ba’zan yaxshi shoir va yozuvchilardan yaxshi tarjimonlar chiqishi mumkin. Demak, asar badiiy jihatdan mukammal chiqishi uchun faqat bilim emas, balki o‘zgacha mahorat ham kerak bo‘ladi. Albatta, barcha shakl va ma’no elementlari aniq talqin etishning imkoni yo‘q. Ammo har qanday turdagi tarjimada quyidagilar sodir bo‘ladi: a) materialning qaysidir qismi asliday tasvirlanmaydi va tashlab ketiladi; b) materialning qaysidir qismi aynan emas, balki ekvivalent orqali beriladi. Masalan tarjima qilinayotgan asarda mavjud maqollar, hikmatli so‘zlar yoki frazeologik iboralar aynan berilmaydi, balki ularning ekvivalentlari beriladi; c) asl nusxada bo‘lmagan material keltiriladi[3]. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ma’lum bir asarni tarjima qilishda tarjimonning eng asosiy vazifasi asl nusxaning kommunikativ funksiyalarini berish uchun tarjima nazariy asoslarining barcha elementlariga tayanishi lozim. Badiiy tarjima, nasriy yoki nazmiy usulda yozilgan bo‘lishidan qat’iy nazar-bu san’at. San’at - bu ijod mahsuli. Demak, tarjima san’at bo‘lsa, unda tarjimonda yozuvchilik qobiliyati mujassam bo‘lishi kerak. Bir asarni ma’lum bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda tarjimon o‘sha tilni mukammal bilishi talab etiladi. Tarjimonning oliy maqsadi – asar g‘oyasini, jozibasini, qahramonlar his-tuyg‘u va kechinmalarini asl holatda saqlab qolishdir.

Adabiyotlar

1. Бархударов Л.С. Уровни языковой иерархии и перевод. – Тетради переводчика М 1969.

2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М. Международные отношения, 1975.
3. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М. Международные отношения, 1973
4. Bozороva R.Sh. Nemis kundalik muloqot tili to'grisida Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2019 yil 3-son [Ахборотнома 3-сон.pdf](#)
5. Bozороva R.Sh. Johann Wolfgang Gyotening “Yosh Verterning iztiroblari”romanida poetonimlar talqini Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2019 yil 12-son [Ахборотнома 12-сон.pdf](#)
6. Tursunov Z.Z., Bozороva R.Sh. Nemis xalq ertaklaridagi turg'un birikmalarni o'zbek tilida qayta yaratishga doir. Namangan Davlat Universiteti ilmiy axborotnomasi 2020 yil 5-son [Ахборотнома 5 сон 2020.pdf](#)